

Михайленко Р.В.

Кандидат філософських наук,

доцент кафедри

суспільно-політичних дисциплін

Навчально-наукового інституту підготовки кадрів громадської безпеки та психологічної служби

Київського національного університету внутрішніх справ

R. MIHAILENKO

МАТЕРІАЛІСТИЧНЕ РОЗУМІННЯ ІСТОРИЧНИХ ФОРМ ВЛАСНОСТІ В РАННІЙ ТВОРЧОСТІ К. МАРКСА

THE MATERIALISTIC UNDERSTANDING OF THE HISTORICAL FORMS OF PROPERTY IN THE EARLY WORKS OF KARL MARKS

Аналізуючи ранній період творчості К. Маркса, слід зазначити, що філософ виділяє п'ять основних історичних форм власності: племінну власність, античну общинну і державну власність, феодальну, капіталістичну (приватну) власність та комуністичну (суспільну) власність.

«Різні ступені в розвитку поділу праці є разом з тим різними формами власності, тобто кожний ступінь поділу праці визначає також і відношення індивідів один до одного відповідно їх відношенню до матеріалу, знарядь і продуктів праці»[1].

В «Німецькій ідеології» Маркс зазначає, що першою формою власності є племінна власність. Вона відповідає нерозвинутій стадії виробництва, коли люди живуть полюванням, рибальством, скотарством або, в найкращому випадку землеробством. Остання форма виробництва передбачає величезну масу неосвоєної землі. Племінна власність характеризується тим, що на цій стадії поділ праці розвинутий дуже слабо і обмежується дальшим розширенням існуючого в сім'ї природно виниклого поділу праці. Тому

суспільна структура обмежується тільки розширенням сім'ї: патріархальні глави племені, підлеглі їм члени племені, нарешті, раби.

Рабство, яке у прихованому вигляді існує в сім'ї, розвивається лише поступово, разом з ростом населення і потреб із розширенням зовнішніх відносин – як у вигляді війни так і у вигляді мінової торгівлі.

Крім того племінній формі власності притаманна колективність першопочаткових форм праці. Колективність першопочаткових форм праці, як і сама природна колективність людей, були економічним виразом примітивного рівня розвитку знарядь праці, котрі лише у суспільній праці могли виявити свою виробничу спроможність і стати знаряддями виробництва. Іншими словами лише колективною працею, за допомогою примітивних знарядь праці можливо було добути необхідні продукти споживання. Звідси виходить, що через низький рівень розвитку знарядь праці існувала необхідність в колективній формі праці. Тому лише колективна праця могла бути вихідним моментом історичного розвитку всіх культурних народів на зорі людської цивілізації. Колективній праці відповідно притаманна і колективна власність, де все належить общині.

Окремий індивід первісної общини діє лише як простий орган одного господарського цілого. В первісному суспільстві окремий індивід не має самостійного існування без общини. Його власне життя це життя всієї общини тому його відношення до умов виробництва як до своїх опосередковується виробництвом. І лише приналежність індивіда до певного колективу робить його власником землі та інших умов виробництва. Крім того в умовах первісної общини індивідуальні робочі сили функціонують лише як органи сукупної робочої сили. Через те, що первісний рибалка чи землероб індивідуально виготовляє необхідні знаряддя праці, його праця не перестає бути суспільною працею і продукти праці є здобутком всього колективу незалежно від того чи то знаряддя праці чи продукт, здобутий з їх допомогою. Та обставина, що продукти споживання, добуті колективно з допомогою індивідуально виготовлених знарядь праці, належать всьому колективу, свідчить про те, що знаряддя праці були не особистою, а колективною

власністю. Якби знаряддя праці в первісних общинах були особистою власністю, то вони повинні були б задовольняти виключно особисті, а не суспільні потреби. Підтвердженням колективності існування є те, що астракізм (відлучення від общини) було найсуворішим покаранням для первісної людини. За межами колективу виживання окремого індивіду є неможливим.

Але розвиток окремої особи та прогрес техніки первісного виробництва, який веде до підвищення робочої сили окремої особи, руйнує спосіб виробництва, що базується на суспільній власності. Цей розвиток з необхідністю руйнує общини, що сформовані на відношеннях спільної власності.

«Друга форма власності, це – антична общинна і державна власність, яка виникає в наслідок об'єднання – шляхом договору чи завоювання – кількох племен в одне місто і при якій залишається рабство»[2]. Маркс зазначає, що поряд з общинною власністю розвивається вже і рухома, а згодом і нерухома, приватна власність, але як форма, що відходить від норм і підпорядковується общинній власності. Бо громадяни держави лише спільно володіють своїми працюючими рабами і вже через це зв'язані формою общинної власності. Це є спільна приватна власність активних громадян держави, змушених перед лицем рабів зберігати цю природно виниклу форму асоціації. Тому вся основана на цьому фундаменті структура суспільства, а разом з нею і народовладдя, занепадає в тій самій мірі, в якій розвивається нерухома приватна власність. При цьому поділ праці має вже більш розвинутий характер. Починає виявлятися протилежність між містом та селом, пізніше протилежність між державами з яких одні представляють сільські, а другі міські інтереси. Всередині міст існує протилежність між морською торгівлею і промисловістю. Відносини між громадянами і рабами уже досягають свого повного розвитку. Насильство, війна, грабіж, розбій є однією з рушійних на той час силою історії. «У варварського народу – завойовника сама війна є ще, як було вище вказано, регулярною формою зносин, яка використовується дедалі ширше, в міру того як приріст населення, при традиційному і єдино для

нього можливому примітивному способі виробництва, створює потребу в нових засобах виробництва»[3] .

В античному суспільстві виділяється вже приватна власність, але приватна власність членів античного полісу не є ще незалежна приватна власність.

Забезпечуючи певний простір для розвитку особистості, для подальшого процесу індивідуалізації господарств общинників, приватна власність сама ще зумовлена общинною, як певна її форма. Таким чином антична власність уже не колективна, але ще й не приватна. Антична власність це форма розпаду первіснообщинної власності, а тому є перехідною формою яка містить в собі колективні і приватні початки.

Антична общинна власність приймає форму державної власності виходячи з того, що у античних народів в одному місті жило спільно декілька родин. Парцелярна обробка землі окремими родинами породжувала практичну приватну власність, але як форму, котра опосередкована державною власністю. Тому право окремої сім'ї чи індивіда на державну власність обмежувалося лише володінням. Протиріччя між колективним і приватним початками стало дієвим фактором розвитку античної власності в сторону оформлення її в якості рабоволодіння.

На основі зростання приватного майна розвивається обмін, який буде все з більшою силою тиснути на економіку сільської общини. Обмін веде до зростання ролі приватної власності. Роздвоєння общинної власності на державну та індивідуальну приватну власність є першим знищенням общинної власності, оскільки, розвиваються на цій основі; приватна праця, приватна власність, обмін і т. п. Розпад общинної власності на спільну державну та індивідуальну приватну є, таким чином, історично перша форма заперечення першопочаткової єдності колективної праці і колективної власності, що притаманна всім первісним формам. Тому розпад колективних початків, з однієї сторони, та виникнення єдності приватної праці і приватної власності, - з іншої, є виразом прогресу в оволодінні людством, силами природи.

Приватна власність античного полісу була формою, яка підвладна ще колективній власності. Цю обумовленість слід розуміти не лише в кількісному відношенні, як домінуючу форму, але і в якісному, в тому сенсі, що збереження стійкості селянського господарства забезпечується існуванням суспільного поля – державного земельного фонду.

Доки антична власність носила двоїстий характер тобто доки здійснювалась взаємодія між державною власністю на землю і приватною власністю селян, до тих пір антична міська республіка, як форма держави, забезпечувала стійкість античного суспільства.

Третя форма, це – феодална або станова власність. Маркс зазначає: «якщо для античності вихідним пунктом було місто і його невелика округа, то для середньовіччя вихідним пунктом було село»[4]. Філософ вказує, що ця зміна вихідного пункту була зумовлена рідкістю і розкиданістю по великій площі первісного населення, яке припливом завойовників не збільшувалося в скільки–небудь значній мірі. Тому, на протилежність Греції та Риму, феодалний розвиток починається на значно ширшій території, підготовленій римськими завоюваннями і зв'язаним з ними на початку поширення землеробства.

Феодална власність подібно до племінної і общинної також базується на певній спільності якій протистоять не раби, як в античному світі, а дрібні селяни – кріпаки. Ієрархічна система землеволодіння і зв'язана з нею система збройних дружин давали дворянству владу над кріпаками. Така феодална структура була асоціацією, що спрямована проти поневолення виробляючого класу. Феодалній структурі землеволодіння відповідала в містах корпоративна власність, феодална організація ремесла. Таким чином, головною формою власності у феодалну епоху була, з одного боку, земельна власність, разом з приватною до неї працею кріпаків, а з другого – власне праця при наявності дрібного капіталу, що панував над працею підмайстрів.

Феодалну власність визначало те, що феодалне виробництво було роздроблене на багато малих економічно замкнутих натуральних господарств. Процеси виробництва в середині кожного з господарств з необхідністю не

були зв'язані поміж собою. За таких умов не було необхідності у відчуженні продукту шляхом обміну, а тому були відсутніми економічні причини, котрі вели б до відчуження в якості товарної форми головної умови феодального виробництва – землі. Згідно з цим для здійснення виробництва в рамках натурального господарства не існувало об'єктивної необхідності в тому, щоб окремі особи здійснювали необмежене і всебічне панування над речами за своєю волею.

П.П. Столяров в своїй праці «Вопросы теории и исторического развития форм собственности в работах К. Маркса»[5] вважає, що для феодалізму та феодальної форми власності типовою була умовність, обмеженість права власності кожного індивідуума, безпосередня скрутість волі волями інших. Фактична нерівність між людьми (васалами, селянами), знаходила вираз в нерівності права власності. Розділ цих прав відбувався між певними прошарками згідно з фактичним положенням у суспільстві кожного. Феодали як земельні власники і володарі по відношенню до маси безпосередніх виробників виступали не в якості юридично обособлених один від одного членів, кожний з яких здійснював повну владу над речами та особистістю селян, а як свого роду асоціація експлуататорів. Для такої асоціації не було характерним ні фактичне, ні формальне рівноправ'я її членів. Вона була об'єднанням осіб, що знаходилися на різних ступенях феодальної ієрархії і відповідно розрізняючись по об'єму та характеру своїх прав та обов'язків. З точки зору вольових, юридичних відносин феодальну земельну власність в її класичному вигляді не вірно визначити як приватну власність. Це була асоційована власність феодалів експлуататорів.

Суб'єкт феодальної власності: безперечно не являв собою всезагальну асоціацію рівних за своїм положенням осіб. Це була асоціація експлуаторської меншості в суспільстві. Володіння, розпорядження і користування землею та продуктами виробництва відповідали безперечно інтересам феодала. Відповідно в ієрархічній структурі феодальної асоціації додатковий продукт також не був власністю окремої особи, що могла володіти

їм одноосібно. Цей продукт належав розділу в тих чи інших формах між феодалами залежно положенню кожного в середині асоціації.

Таким чином для феодалізму характерна така форма власності, за якої земля належить не виключно якомусь певному індивіду, а групі, асоціації феодалів, що вибудовується за ієрархічним принципом. Володіння, користування і розпорядження землею здійснюється при взаємовтручанні волі одних і волі інших членів (сеньйорів, васалів). Взаємні вольові відношення як в середині асоціації так і в її зв'язках з безпосереднім виробником базувались не на свободі сторін, а на особистому пануванні та підкоренні.

В «Німецькій ідеології» Маркс вказує на те, що поділ праці при феодалізмі був незначний: «в кожній країні існувала протилежність між містом і селом; станова структура мала, правда, різко виражений характер, але крім поділу на князів, дворянство, духовенство і селян, на селі на майстрів, підмайстрів, учнів, а незабаром також і плебеїв – поденщиків у містах, не було скільки–небудь значного поділу праці. У землеробстві він утруднювався парцелярним обробітком землі, поряд з яким виникла домашня промисловість самих селян; в промисловості, в середині окремих ремесел, зовсім не існувало поділу праці, а між окремими ремеслами він був дуже незначним.

Поділ між промисловістю і торгівлею в старіших містах вже існував раніше, в новіших він розвинувся тільки згодом, коли міста вступили у взаємовідносини одне з одним»[6].

Головний атрибут феодальної власності – робітник в формі кріпосного селянина. Феодальна власність по своїй суті є лише подальшим розвитком приватної власності. В порівнянні з рабоволодінням феодальна власність є більш прогресивною формою, вона дозволила ширше оволодіти людьми та природними силами. На відміну від раба, котрий формує у відношеннях власності предметну єдність із засобами виробництва, кріпак вже вступає в певній формі у відношення власності, оскільки він має власне господарство, власні знаряддя праці. І хоча кріпак не є власником, а лише користувачем – це користування власністю піднімає його статус до рівня самостійного виробника. Так феодальна власність в основі базується на відношенні між

селянином і земельним власником. Звідси можна зробити висновок, що феодална форма власності, що базується на протилежності між відсутністю власності і власністю. Селянин не власник, а лише користувач, тому суб`єктом феодалної власності являється феодал.

Феодална власність базується на земельній ренті. Частину свого робочого часу селянин працює на себе, а частину на феодала – так формується земельна рента. В своїй початковій фазі земельна рента носить натуральний характер, тобто прибуток від земельної власності феодал отримує у якості натурального продукту який виробляється на даному земельному наділі. З розвитком феодалних відносин натуральна земельна рента переростає у грошову земельну ренту. Це переростання веде до формування зачатків капіталістичної форми власності.

Наступною формою власності є капіталістична власність. Капіталістичну систему господарювання Маркс розглядає як завершальну структуру, що побудована на соціально - економічних антагонізмах. Капіталістична форма володіння своєю сутністю має приватну власність у її найрозвиненішому вигляді. Капітал і наймана праця формують два аспекти однієї і тієї ж сутності – буржуазної приватної власності. Інакше кажучи, засоби виробництва, оскільки вони протистоять праці як чужа власність, приймають форму капіталу, а праця в силу цього – форму найманої праці. Саме завдяки протилежності між найманою працею і власністю виникає безпосереднє відношення власників умов виробництва до безпосередніх виробників. Власник засобів виробництва і життєвих ресурсів не в їх суспільній, а в натурально – речовій формі як певних споживчих вартостей і власник робочої сили як чисто природної здатності до праці, при всій зовнішній формі юридичної рівності, економічно відносяться один до одного як власник до невластника.

Звідси випливає, що як капітал, так і наймана праця є, з одного боку, виразом історично визначеної певної суспільної форми речових і особистих факторів виробництва, а з іншої – зі сторони відношень виробництва –

утворюють в єдності антагоністичну сутність капіталістичної приватної власності.

На відміну від докапіталістичних форм власності капіталістична цікавила Маркса головним чином зі сторони комунізму – тієї історично, певної форми суспільного виробництва, котра об'єктивно надає капіталізму історично минучий характер.

Ця минучість пов'язана із позитивним усуненням капіталістичної приватної власності, на зміну якій має прийти суспільна форма власності. Суть усунення полягає в тому, що приватна власність породжує відчуження, яке виявляється у відчуженні праці. Відчуження праці полягає у наступних моментах: по-перше в тому, що праця є для робітника чимось зовнішнім, він не є власником предметів які виробляє, по-друге в процесі праці відбувається самовідчуження людини від себе і по-третє відчужена праця відчужує від людини рід, вона перетворює для людини родове життя в засіб для підтримання індивідуального життя.

Виходом з такої ситуації тотального відчуження є комунізм як позитивне скасування приватної власності і впровадження суспільної форми власності. Маркс пише: «Комунізм є доконечна форма і енергійний принцип найближчого майбутнього, але комунізм як такий не є мета людського розвитку, форма людського суспільства»[7].

Отже резюмуючи слід зазначити, що в ранніх творах Маркс чітко розкриває основні форми історичного розвитку власності як процесу становлення і гуманізації її форм. Критикуючи приватну власність він робить намір спрямувати суспільну думку на осмислення більш прогресивної форми власності, тому ідеї Маркса несуть в собі, на мій погляд, ще не до кінця осягнений потенціал.

The article is dedicated to the problem of the materialistic understanding of the five historical forms of property represented in the early works of Karl Marks.

[1]- К. Маркс і Ф. Енгельс / Німецька ідеологія/ Твори., К., 1959. Т.3, С.20

[2]- там же, С.20

[3]- там же, С.21

[4]- там же, С.21

[5]- Столяров П.П. «Вопросы теории и исторического развития форм собственности в работах К. Маркса, К., 1970.

[6]- К. Маркс і Ф. Енгельс / Німецька ідеологія/ Твори., К., 1959. Т.3, С.33

[7]- К. Маркс і Ф. Енгельс / Економічно-філософські рукописи 1844 року/ Твори., К., 1980, Т. 42, С. 117